

Qadimdan to hozirgi davrgacha saylov jarayonining sayqallanishi.

J.O.Saidov JDPI,

Tarix va uni o'qitish metodikasi stajyor-o'qituvchisi.

Shukurova Maftuna Alisher qizi - JDPI,

Tarix fakulteti tarix o'qitish metodikasi 103-guruh talabasi

Saidov.javohir@mail.ru

Annotatsiya:

Qadim o'tmish zamonlaridan to hozirgi davrgacha bo'lgan vaqt oralig'ida hokimyat va unda xalq ishtiroki masalalari to'g'risida turli xil nazariy va amaliy jarayonlar davom etib kelmoqda. Bu jarayonlarda davlat hokimyatini xalq irodasi asosida shakllantirish sifatida saylov tizimi tushuniladi. saylov jarayoni asrlar davomida sayqallanib, rivoj topib kelmoqda.

Kalit so'zlar: saylov tizimi, sivilizatsiya, aristokratiya, mulk senzi, saylov varaqasi, xalq majlisi, monarxiya, Qadimgi Yunoniston.

Аннотация:

Различные теоретические и практические процессы по вопросам власти и участия людей в ней продолжают с древних времен до наших дней. В этих процессах под избирательной системой понимается формирование государственной власти на основе волеизъявления народа. Избирательный процесс совершенствовался и совершенствовался веками.

Ключевые слова: избирательная система, цивилизация, аристократия, чувство собственности, голосование, парламент, монархия, Древняя Греция.

Annotation:

Various theoretical and practical processes on the issues of power and people's participation in it have been going on from ancient times to the present. In these processes, the electoral system is understood as the formation of state power on the basis of the will of the people. the electoral process has been polished and developed over the centuries.

Keywords: electoral system, civilization, aristocracy, property sense, ballot, parliament, monarchy, ancient Greece.

Qadim o'tmish zamonlaridan to hozirgi davrgacha bo'lgan vaqt oralig'ida hokimyat va unda xalq ishtiroki masalalari to'g'risida turli xil nazariy va amaliy jarayonlar davom etib kelmoqda. Bu jarayonlarda davlat hokimyatini xalq irodasi asosida shakllantirish sifatida saylov tizimi tushuniladi. Ushbu tizim qadimgi sivilizatsiya markazlari bo'lgan Yunoniston, Rim, Xitoy, Hindiston, Misr, Mesopatamiya va O'rta Osiyo hududlarida turli ko'rinishlarda paydo bo'ldi va dunyo tamadduni rivojida shakllana bordi. Shu asosda saylov jarayoni uzoq rivojlanish bosqichini turli davlatlarda turli ko'rinishlarda bosib o'tdi.

Yuqoridagi ta'kidlab o'tganidek, saylov jarayoni bugun yoki kecha paydo bo'lgan emas. U asrlar davomida sayqallanib, rivoj topib kelmoqda. Shu o'rinda saylov jarayoni nima? Saylov – ovoz berish orqali davlat organlari, mahalliy o'z-o'zini boshqarish organlari va boshqa tuzilmalarni tashkil etish vositasidir. Fuqarolarning o'z saylov huquqini amalga oshirishi – ularning davlatni boshqarishda ishtirok etishining eng muhim shakllaridan biri.¹ Demak, davlat hokimyatining asosi bo'lgan turli organlarni boshqaruv ishida keng xalq ommasi o'zlari tomonidan maqbul ko'rilgan nomzodga ovoz berishadi va shu asosda o'zlari saylagan vakillari yordamida bilvosita mamlakat boshqaruvida qatnashadilar va o'z huquqiy manfaatlarini himoya qilishadi. Ammo ushbu saylov tizimi hozirgi tuzilishiga turli davrlardagi nazariya va amaliy jarayonlar orqali takomillashib kelmoqda. Mazkur jarayon qanday rivojlanish bosqichlarini bosib o'tdi? degan savolga javob topmog'imiz lozim.

Eramizdan avvalgi davrlarda qadimgi odamlar hayotida saylov jarayonining ma'lum bir shakllari mavjud bo'lgan. Qadimgi davrdagi saylov tushunchasi o'ta sodda va o'sha davr uchun xos bo'lgan tuzilma asosida bo'lib, bunda xalqning ma'lum bir maqsad va mohiyati aks etgan. Qabilalar shakllana borishi bilan ular orasida raqobat hamda yer-suv uchun tortishuvlar vujudga keladi. Vaqti-vaqti bilan

¹ <https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Saylov>

yuz beradigan qabilalar o'rtasidagi to'qnashuvlar kuchlar nisbatini yanada oshirishni va qabila rahbarlari saylovi jarayonini yanada mukammalroq bo'lib borishini talab etgan. Doimiy harbiy to'qnashuvlar sharoitida qabilalar ittifoqlari paydo bo'ldi. Bu ittifoqlarda esa harbiy sardorlarni mol-mulkiga, harbiy mahoratiga va jamoa orasidagi obru e'tiboriga qarab rahbarlikka saylashgan. Shu asosda jamiyatda asta - sekinlik bilan xalq hokimiyati ya'ni demokratiya rivojlana borgan.

Vaqtlar o'tib qabila ittifoqlari shakllanib, shahar va davlatlar vujudga kela boshladi. G'arbning ko'hna davlatlaridan biri bo'lmish qadimgi Yunonistonning Afina shahar-davlatida milloddan avvalgi 594-yilda Solon ismli xalq tarafdori bo'lgan zodagon hokimiyatga keladi. U hokimiyatni boshqarishda aslzodalar boshqaruvi bo'lgan aristokratiyani bekor qilib, xalq hokimiyatiga asoslangan demokratiyani joriy etadi. Ungacha amaldagi qonunlarga o'zgartirish kiritib, davlat boshqaruvida, qonunlar tuzishda xalq ishtirokini ta'minlovchi qoidalarni kiritadi. Afinadagi davlatning eng yuqori organi - xalq majlisiga mansabdor shaxs saylangan va majlisga o'z saylovi davrida amalga oshirgan ishlari xususan, qurilish sohasi, qonunlar qabul qilish, shahar mudofasini tashkil etishdagi faoliyati haqida hisobot taqdim etib borgan. Umumxalq kengashlariga ham xalq o'z yetakchilarini saylagan. Shu tariqa boshqaruvni saylov tizimi orqali tashkil etishning dastlabki ko'rinishlari shakllangan. Yunonistondagi saylov jarayoni ochiq ovoz berish va qur'a tashlash yordamida maxfiy ovoz berish usuli asosida o'tkazilgan. Saylov varaqasi vazifasini esa loviya doni bajargan. Bunda oq rangli loviya "ijobiy" javobni, qora rangli loviya "salbiy" javobni bildirgan.

Qadimiy Rimda saylov jarayoni o'ziga xos ko'rinishda tashkil etilgan. Mamlakatdagi saylovoldi tadbirlari saylovlar o'tkazilishidan ancha ilgari boshlangan. Nomzod hukumat a'zolariga saylovlarda ishtirok etish to'g'risidagi xohishini bildirgan, shundan so'ng saylovoldi tadbirlari boshlangan. Saylovoldi tadbirlari quyidagicha o'tkazilgan: nomzod oq libos kiyib saylovchilardan unga ovoz berishlarini va qo'llab-quvvatlashlarini so'rab, bozor va maydonlarga yo'l olgan. Saylov kuni saylovchilar maxsus taxtachalarga o'zlari ovoz bergan nomzod ismini yozib katta savatga tashlashgan.

Davrlar o'tib insonlar turmush tarzi, yashash sharoiti bilan birga siyosiy jarayonlar ham o'zgarib, goh rivojlanib, gohida esa biqqlikka yuz tutgan. Bunga o'sha davr sharoiti taqazosi va turli mamlakatlar aholisining dunyoqarashi mahsuli sifatida qarash lozim. O'rta asr davlatlarining ko'pchiligida monarxiya shakli hukmronlik qilgan, xuddi shuningdek, Yevropa davlatlarida ham dastlab monarxiya tuzumi hukmron bo'lgan. Vaqtlar o'tib taxtning merosiy bo'lishi xalq orasida noroziliklarni kuchaytirib yuborgan. Sulolalar almashinuvi qonli urushlarga ulanib borgan. Mazkur holatlar asosida xalq orasida demokratiyaga bo'lgan ishonch va bu borada olib borilgan qo'zgonlar vaqtlar o'tib o'z samarasini bergan. Tarixning o'rta asrlarida iqtisodiy jihatdan rivojlangan Angliyada XIX asr boshlarida 20 million kishilik aholidan faqat 220 ming kishi saylov huquqiga ega edi va asosan hokimiyat boshqaruvida yirik yer egalari tomonidan tavsiya etilgan nomzodlar ishtirok etishgan. Bunga sabab saylov jarayoniga uchun joriy etilgan mulk senzi edi. Shu asosda mayda burjuaziya va ishchilar siyosiy tuzumni demokratlashtirishni hamda umumiy saylov huquqini joriy qilishni talab etishgan. Ko'p yillik kurashlardan so'ng 1824-yilda qisman saylov tizimida islohotlarga erishildi.

Dunyodagi taraqqiyot yangi tizimlar yaratilishini talab qiladi. Amerika qit'asi yangi dunyo deb atalishi be'jiz emas chunki aynan ushbu qit'ada tarixda birinchi marta prezidentlik saylovi o'tkazilgan. Ushbu dunyodagi birinchi prezidentlik saylovida 1789- yil 4-fevralda Jorj Vashington nomzodi prezidentlik saylovida g'alaba qozonadi hamda AQSH va dunyo tarixida birinchi Prezident lavozimini egallagan shaxs sifatida tarixda qoldi. O'sha davr haqidagi ilmiy ma'lumotlarda quyidagi yoziladi: "Jorj Vashington saylovda bir ovozdan xalqqa ma'qul keladi va shu kundan AQSH yangi davr debochasini boshlab berdi."²

Dunyodagi ko'plab davlatlarda Respublika tuzumi o'rnatilgach demokratik erkinlarga ham asta-sekinlik bilan ruhsat etila boshlangan. Hozirgi davrda turli davlatlarda saylov jarayonlari turlicha kechadi. Masalan: saylovoldi tashviqotini o'tkazish muddati Italiyada 20 kun oldin boshlanib, 24 soat qolganda yakunlanadi;

² <http://taqvim.uz/uz/event/viev/1413>

Rossiyada saylov kamida 10 kun qolganida boshlanib, 1 kun qolganida tugallanadi. Finlandiyada esa saylov 48 kun qolganda boshlanib, Mahalliy saylov organi tomonidan belgilangan vaqtda tugallanadi.

Vatanimiz tarixiga ham nazar soladigan bo'lsak, uzoq qarshiliklar va ozodlikka bo'lgan intilish hamda xalqimizning metin irodasi ila mustaqilligimizni qo'lga kiritgach demokratik tamoyillar asosida mamlakatimizni rivojlantirish asosiy maqsad qilib olindi. Shu asosda O'zbekiston tarixida birinchi bor 1990-yil 24-martda Respublikada Prezidentlik instituti tashkil etildi va shu asosida qator qonunlar qabul qilindi. 1991-yil 18-noyabrda Prezidentlik saylovlarini tartibga soluvchi qonunlar majmuyi qabul qilindi va shu yining 29- dekabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidentligiga muqobillik asosida saylov bo'lib o'tdi. Bunda Oliy lavozimga ikki nomzod- O'zbekiston Xalq demokratik partiyasi va O'zbekiston kasaba uyushmalari Federatsiyasi nomzodi Islom Karimov hamda „Erk“ demokratik partiyasi vakili Saloy Madaminov nomzodi qo'yiladi. Ushbu saylovda saylovchilarning 94,2 foizi (9,9 mln) ishtirok etgan. Unda katta ustunlikka ega bo'lgan Islom Karimov 87,1 foiz ovoz bilan g'alaba qiladi. Saloy Madaminov esa 12,5 foiz ovoz sohibi bo'ladi. Keyingi saylov natijalarida ham ustunlik Islom Karimov tomonida bo'ladi. 2016-yil 4-dekabrda bo'lib o'tgan saylovda Prezidentlik lavozimiga Shavkat Mirziyoyev saylanadi. Shu kundan boshlab O'zbekiston uchun yangi siyosiy jarayonlar eshigi ochildi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev aytganlaridek, bugun zamonning o'zi siyosiy partiyalarning ish uslubini tubdan o'zgartirish, ularning aholi, elektorat bilan muloqotini tizimli yo'lga qo'yishni talab etmoqda. Endi balandparvoz gaplarni chetga surib, aniq amaliy ishlar bilan odamlarimiz, saylovchilar ishonchini qozonish, ularning qalbidan joy olish kerak. Adolatli va farovon jamiyat qurish bu faqat rahbariyat yoki Prezident bilan bog'liq emas. Bu ustuvor vazifa har birimizning birdek maqsdimiz bo'lsagina, biz taraqqiyot eshiklarini qo'rqmay ocha olamiz. Zero, buyuk alloma Najmiddin Kubro takidlaganudek, muvoffaqiyatni sa'y-harakatda, muvoffaqiyatsizlikni esa loqaydlik va dangasalikda ko'rdim. Yaqinlashib kelayotgan saylov ham kelajak islohotlariga yo'l demakdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Milliy tiklanishdan milliy yuksalish sari” Shavkat Mirziyoyev. Yoshlar nashriyoti uyi. Toshkent-2019
2. “Niyati ulug’ xalqning ishi ham ulug’, hayoti yorug’ va kelajagi farovon bo’ladi” Shavkat Mirziyoyev. Toshkent- “O‘zbekiston”-2019.
3. “Qadimgi dunyo tarixi” Fayzulla Boynazarov. Toshkent Iqtisod-Moliya" 2006
4. “O‘zbekiston tarixi" Q.Usmonov, M.Sodiqov, S.Burxonova. Toshkent “Iqtisod-Moliya" 2006